

AZ ÍRÓGÉPEK ÉS HELYESÍRÁSUNK

DR. PÁSZTOR EMIL

Ma sokkal több az író-olvasó ember, mint volt bármikor a múltban. Az írásbeliség napjainkban is szinte szemmel láthatóan terjed. A postának évről évre nagyobb a levélforgalma, mert az emberek többet írnak. Az irodákban, szerkesztőségekben is egyre több a leírt szó. Így kap mind nagyobb jelentőséget életünkben a gépirás és ennek eszköze, az írógép. Sajnálatos azonban, hogy írógépeink legtöbbje csak részben felel meg a magyar helyesírás követelményeinek.

A szűkebb magyar ábécé negyven betűje közül három, a hosszú *i*, *ú* és *ű* betű hiányzik az írógépekről. Tehát például nem tudunk különbséget tenni gépirásunkban a 'pusztít' jelentésű *írt* ige meg az *ír* igének múlt idejű *írt* alakja közt, az egyes számú *hurok* meg a többes számú *húrok* közt, a *fűzet* főnév meg a *fűzet* ige közt. Sőt Arany Jánosnak *A dalnok búja* című versét is ilyen komikusan (?) meghamisított alakban adja tovább a gépirás: *A dalnok buja* [1]. Nyelvünkben az *i—í*, *u—ú*, *ü—ű* hangoknál és betűknél az időtartamnak valójában éppolyan jelentésmegkülönböztető szerepe van, mint a többi magánhangzónál (pl. *bal—bál*, *fel—fél*, *kor—kór*, *tör—tőr*) és a mássalhangzóknál (pl. *hal—hall*, *tolat—tolat*; *vet—vett*, *képzet—képzett*; stb.).

Lapozgatom a nyolcéves gyerekek nyelvtankönyvét [2]: az már figyelmezteti a kis tanulókat, hogy a *huzat—húzat*, *szurok—szúrok*, *hurok—húrok* szópárt írásban is meg kell különböztetni egymástól. Aztán felsorolja a tankönyv ezeket a szavakat: *borjú*, *varjú*, *hattyú*, *fogantyú*, *szomorú*, *szigorú*, *savanyú*. S ott van a vastag betűs szabály: „A szavak végén az *ű* többnyire hosszú.” (37. o.) A következő lecke az *ü—ű* megkülönböztetésére tanít a *fűzi—fűzet*, *fésű—fésül*, *fü—füves* stb. szóval. Itt még felkiáltójel is figyelmeztet a vastag betűs mondat végén: „A szavak végén az *ű* majdnem mindig hosszú!” (39. o.) Azután az *i—í* megkülönböztetésére intenek a soron levő lecke példamondatai: „Csobog a *víz*. Lili mos. Tiszta lesz az *ing*, terítő, ágynemű.” (40. o.) Az 1. gyakorlat felsorol néhány szót: *szív*, *kicsi*, *nyílik*, *tisztít*, *díszíti*. A tanulóknak meg kell állapítaniuk „hallás után is”, hogy melyik *i* rövid, melyik hosszú. Lejebb egy másolási

feladat azt gyakoroltatja velük, hogy a *mindig, finom, dicsér* szót rövid *i*-vel, a *kíván, kínál, kísér, ígér* szót ellenben hosszú *í*-vel kell írni. Alatta szép kézírás kerek betűivel négy fontos szónak hosszú magánhangzós írására figyelmeztet a tankönyv: *így, úgy, javítás, tanító.* (41. o.)

Így folyik a helyesírás — és a helyes magyar kiejtés — tanítása az általános iskola nyolc osztályában, aztán még négy esztendeig a középiskolában. Akadémiai helyesírási szabályzatunk is nem kevesebb, mint tizenöt szabályt tartalmaz az *í, u, ű*, és az *í, ú, ű* írásáról [3]. És mi fogadja az érettségi után az „életbe” kilépőket? Az, hogy a felnőttek életében és munkahelyein egyre nagyobb tért foglaló gépirás nem vesz tudomást a magyar hosszú *í, ú, ű* hangról és betűről. Nagyon helyesen állapítja meg a Magyar Nyelvőr című folyóiratban egy — néhány éve közölt — levél: „S ezzel fokról fokra romlik a helyesírási készsége annak, aki írógépen veti papírra írnivalóit, de rontja azokét is, akik a gépelést olvassák” [4].

Valóban, akik a gépirásos szövegekben megszokják a hosszú *í, ú, ű* betű hiányát, azok az élet más területein is érzéketlenné válnak e betűk helyesírása iránt. Csak néhány példát említek. Egerben a *színház* és a *múzeum* szó — helytelenül — rövid *i*-vel és *u*-val olvasható két fontos intézményünk épületének homlokzatán: *GÁRDONYI GÉZA SZÍNHÁZ, DOBÓ ISTVÁN VÁRMUZEUM*. (Különösen a nagybetűkről szoktak hiányozni a hosszú *Í, Ű, Ű* betű ékezetei.) Az egri Népújság utolsó oldalán is sokáig mindennap hibásan írták a hír szót a *Hírek*... *Események*... címben. (Érdekes, hogy az *á, é, ó, ő* betű ékezetével jobban törődnek: azok írógépeinkről sem hiányzanak.)

Arra most nem térek ki, hogy az egyetemi és főiskolai jegyzetek készítését, sokszorosítását mennyire megnehezíti a hosszú *í, ú, ű* betűk ékezetének hiánya, illetőleg kézzel való pótlása. Elég csak arra utalnom, hogy a nyomdák s a szerkesztőségek mindinkább megkövetelik a szerzőktől a hosszú *í, ú, ű* pontos jelölése szempontjából is hibátlan kéziratokat. Egy szerkesztőségi közleményből idézem: „A gépeléshez szorosan hozzátartozik annak — lehetőleg tintával való — átjavítása. ... Az átjavítási műveletnek különösen fontos része a gépelés helyesírási hibáinak eltüntetése, illetőleg az írógéppel nem jelölhető helyesírási vonatkozásoknak (főként az *í, ú, ű* ékezésének) a gondos pótlása” [5]. Egy másik folyóirat szerkesztőségi felhívásából is idézek: „Az írógépeken általában nincs hosszú *í, ú, ű*. Kérjük munkatársainkat, hogy a hosszú ékezetet (vesszőt) kézírással mindenkor pótolják a szövegben” [6]. A néha több százra vagy ezerre menő ékezet pótlása — főleg több gépelt példány esetén — sok időbe kerül, igen sok többletmunkát kíván a szerzőktől, és az ékezetek utólagos felrakása azzal jár, hogy a legnagyobb vigyázat mellett is lemarad némelyik betűről a szükséges ékezet.

Írógépeinkről nyilván azért hiányoznak ezek a betűk, mert a nálunk használt írógépek mind külföldön készülnek, s ott nincs szükség hosszú *í, ú, ű* betűre. Mi tehát a megoldás? Meglevő írógépeinkre

ittthon kell fölszereltetni e hiányzó betűket, az ezután behozatalra kerülőknél pedig ott kell érvényesítenünk ezt az igényt, ahol az írógépet gyártják, az írógépgyártás ugyanis alkalmazkodik a megrendelő ország nyelvi igényeihez [7].

A hosszú *i*, *ú*, *ü* betű hiányán kívül azonban más is nehezíti írógépeinken a magyar helyesírás szerinti pontos gépelést. Gondolnunk kell az írásjelekre is! A magyar helyesírás tizenegy főbb írásjele [8] közül az írógépek billentyűzetén csak hét található meg. Ezek: a pont, a kérdőjel, a felkiáltójel, a vessző, a kettőspont, a pontosvessző és a kötőjel. Hiányzik (illetőleg írógépeinken nem írható le pontosan) négy főbb írásjelünk: a gondolatjel, a zárójel, az idézőjel és a nagyköötőjel.

A gondolatjelet és a nagyköötőjelet gépirásban egy hasonló, mégis más írásjellel, a kötőjellel (annak egy leütésével!) szokták helyettesíteni; de ez szerintem majdnem annyira hibáztatható megoldás, mint amikor a hiányzó hosszú *i*, *ú*, *ü* betű helyett a hozzájuk legjobban hasonló, rövid *i*, *u*, *ü* betűt üjtjük le. Helyesírásunkban ugyanis a kötőjelnek, a gondolatjelnek és a nagyköötőjelnek más-más funkciója, mindegyiküknek más-más használati értéke van. E három írásjelünk alakja is különböző: a gondolatjel és a nagyköötőjel körülbelül kétszer olyan hosszú, mint a kötőjel, de különböznek egymástól abban, hogy míg a gondolatjel előtt és után egy-egy betűhely kihagyandó, a nagyköötőjel mellett (ugyanúgy, mint az egyszerű kötőjel mellett) nem szabad kihagyni betűhelyet. E három — sokszor összetévesztett — írásjel helyes használatát figyelhetjük meg a következő példamondatban: *A régi magyar—orosz szótárakban — mint tudjuk — voltak kisebb-nagyobb hibák.* (Itt a *magyar—orosz*-t nagyköötőjellel, a *kisebb-nagyobb* szókapcsolatot kötőjellel írtuk, a közbevetett *mint tudjuk* megjegyzés előtt és után pedig gondolatjelet tettünk.)

A gépirás együtt jár bizonyos szükségmegoldásokkal. Gondoljunk csak az *l* számjegynek a kis *l* betűvel, a *0* számjegynek pedig a nagy *O* betűvel való helyettesítésére! A gondolatjel és a nagyköötőjel írása is szükségből megoldható a kötőjelnek egymás utáni két leütésével, hiszen az egymást szorosan követő két kötőjel csaknem egybeolvad a gépirásban. A legjobb megoldás talán az lenne, ha a gondolatjel és a nagyköötőjel egy közös, külön írásjelet kapna az írógépeken. Ez a jel az írógépek mostani kötőjelénél valamivel hosszabb (az aláhúzás jelével egyenlő hosszúságú) lenne. Bevezetése esetén az írógépek kötőjelét, amely jelenleg úgyis hosszabb a nyomdai kötőjelnél, némileg meg kellene rövidíteni. De szerintem a gondolatjelnek és a nagyköötőjelnek két leütéssel való írása sem hibáztatható, hiszen például a hosszú mássalhangzókat is a betű megkettőzésével jelöljük: *ott*, *jöttünk*; *friss*, *lassan*; *jobb*, *lebben*; stb. A gondolatjelnek és a nagyköötőjelnek ilyen gépelése napjainkban egyre inkább szabállyá és követelménnyé válik. Egyik folyóiratunk szerkesztőségének Munkatársainkhoz! című felhívásában például ezt olvassuk: „Az írógépen rendszerint nincs billentyűje a gondolatjelnek és a vele alakjára

nézve megegyező nagyköötőjelnek. Se a gondolatjelet, se a nagyköötőjelet *ne pótoljuk kötőjellel*, hanem üssük le gépen kétszer egymás után az egyszerű kötőjelet. Ha ezt gondolatjelként akarjuk használni, akkor az első kötőjel előtt is, a második után is hagyjunk betűközt”[9].

A hiányzó kezdő és végző () zárójelnek az egységes / jellel (dólt egyenes vonallal, ferde törtjellel) való helyettesítését már nem tartom elfogadható megoldásnak, mert az utóbbinak egyenes vonala nem fejezi ki azt, hogy a kezdő és a végző zárójelnek a képzeletben meghosszabbítható köríve mintegy körbe zárja a zárójeles megjegyzést vagy utalást. Amellett a szabályos kezdő és végző () zárójel két végének hajlása szembeűnően érzékelteti, hol kezdődik és hol végződik a közbezárt rész. A helyettük kényszerűségből alkalmazott / jel a maga egyalakúságával sokszor nemhogy elősegítené, hanem inkább megnehezíti a szöveg megértését. Írógépeinkről ezért a szabályos kezdő és végző () zárójelnek nem volna szabad hiányoznia. Megjegyzendő, hogy a végző) zárójel egyúttal felsorolási jel is: gyakran találkozunk vele az a), b), c) stb. jelölésben.

Mindig párosan használt írásjelünk az idézőjel. Helyesírási szabályzatunk 383. pontjában ezt olvassuk róla: „Az általános használatos idézőjelet („...”) kézírásban és nyomtatásban az idézet kezdetén alul, az idézet végén pedig fölűl tesszük ki...” Sajnos, az írógépeken csak egyféle idézőjel van, s ezt mindig fölűl teszik a gépek. Vagyis az írógépek hibájából idézeteink kezdetén is a végző idézőjelet vagyunk kénytelenek használni, hacsak a hengernek egy kattanásnyi elhajtásával úgy nem igazítjuk a papirost, hogy idézetünk elején az idézőjel ne fölűlre, hanem — a szabálynak megfelelően — alulra kerüljön. Ez az írásmód azonban igen nehézkes, mert a henger az idézőjel leűtése után még vissza is kell kattintanunk [10]. A megoldás csak egy lehet: szereljenek föl az írógépekre külön kezdő idézőjelet is! Áttekinthetőbb a szöveg, és könnyebb az idézetek olvasása, megértése, ha — az idézőjel-pár mindkét tagjának használatával — pontosan megjelöljük az idézetek kezdetét és végét. (Az általános használt idézőjelen kívül egy másik idézőjelet is ismerünk. Erre az idézetek belsejében néha előforduló »« jelre, az ún. belső idézőjelre nem térek ki, mert ezt könnyebben nélkülözzük a gépírásban.)

Összegezve az eddigieket, írógépeinken a következő betűk és írásjelek pótlását tartom nagyon szükségesnek:

kis hosszú í	nagy hosszú Í	kezdő (zárójel
kis hosszú ű	nagy hosszú Ū	végző) zárójel
kis hosszú ű	nagy hosszú Ū	kezdő „ idézőjel

E néhány betű és írásjel (összesen kilenc írásjegy) pótlásával a magyar gépírást nemcsak nyelvileg helyessé, hanem sokkal kifejezőbbé, sokkal világosabbá lehetne tenni, s akkor gépíratunk olvasatóságban megközelítenék a nyomtatott szövegek színvonalát.

Hogyan történjék meg e kilenc írásjegyek a pótlása? Induljunk ki abból, hogy a hazánkban használatos írógépeken a legkisebb billentyűszám 42, a legnagyobb billentyűszám 46. A legtöbb írógépen 44 billentyű található. Minden billentyűn két betűhely, s így minden billentyűn két írásjegy van: betűjegyek, számjegyek, írásjelek. (A betűk kis és nagy alakja ugyanazon a billentyűn!) A 44 billentyűs írógépeken 88 írásjegynek van hely. Új billentyűk felszerelése nehezen volna megoldható, inkább azon kell gondolkoznunk, hogy a jelenlegi 88 írásjegy közül melyik 9 írásjegyet tudnánk leginkább nélkülözni, vagyis melyik kilenc mai írásjel helyébe lehetne felszereltetni a felsorolt és nagyon szükséges kilencet.

Tehát a 44 billentyűs írógépek 88 írásjegye közül kilencet kellene kicserélni ahhoz, hogy jelenlegi, általános („nemzetközi”) billentyűzetű írógépeink a magyar helyesírás követelményeinek is megfeleljenek.

De milyen mostani írásjegyek helyébe kerülhetne a kilenc hiányzó írásjegy? Ennek megállapításához először is meg kell néznünk, mi az, ami semmiképpen sem nélkülözhető a jelenlegi 88 írásjegyből. Ilyenek mindenekelőtt a szűkebb magyar ábécé betűjegyei, ide véve az *y*-t is, mely négy kétjegyű betűnknek (*gy*, *ly*, *ny*, *ty*) egyik alkotórésze. Ilyenek a számjegyek is.

A 44 billentyűs írógépeken (pl. a *Continental 340* típusú gépen) a szűkebb magyar ábécé meglevő betűjegyei s a számjegyek együttvéve 66 betűhelyet foglalnak el. Amikor néhány évvel ezelőtt *Continental 340* típusú írógépem billentyűzetét — kísérlet céljából — átalakítottam, előtte számvetést készítettem a gép többi 22 betűhelyének 22 írásjegyével. A saját munkámban szükségességeket *A* betűvel, a saját munkámban nélkülözhetőket *B* betűvel jelöltem meg:

kis <i>ä</i> betű	A	
kis <i>q</i> betű	A	
nagy <i>Q</i> betű		B
kis <i>w</i> betű	A	
nagy <i>W</i> betű	A	
kis <i>x</i> betű	A	
nagy <i>X</i> betű	A	
= az egyenlőség jele	A	
+ az összeadás jele		B
” végző idézőjel	A	
% a százalék jele		B
& jel (cégjelzésekben) [11]		B
! felkiáltójel	A	
/ ferde törtjel	A	
§ a paragrafus jele		B
— az aláhúzás jele	A	
: kettőspont	A	
- kötőjel	A	
, vessző	A	

?	kérdőjel	A
.	pont	A
;	pontosvessző	B

Mindössze abból állott az átalakítás, hogy a fenti számvetések alapján a B-vel jelölt hat írásjegy helyébe a hiányzók közül fölszereltem a hat legszükségesebbet. Az átalakítás munkáját egy vidéki finommechanikai vállalattal végeztettem.

Leszerelt írásjegyek:

nagy Q betű
+ az összeadás jele
% a százalék jele
& jel
§ a paragrafus jele
; pontosvessző

Fölszerelt írásjegyek:

kis hosszú í
kis hosszú ú
kis hosszú ű
kezdő (zárójel
végző) zárójel
kezdő „ idézőjel

A pontosvesszőt azért tartom mellőzhetőnek, mert a kettőspont és a vessző egymásra ütésével tökéletesen pótolható. (A kettőspont leütése után visszaváltunk, s azután ütjük rá a vesszőt.) Egy kis szépséghibával az összeadás + jelét is pótolja a kötőjelnek és a kettőspontnak egymásra ütése. Hasonlóképp a nagy Q betű is leírható szépségből a nagy O betűre ütött vesszővel. Sőt a százalék leszerelt % jelének leírását is megkönnyíti szükség esetén a meghagyott / jel, amelyre főleg összetett számok (3/4, 1965/66. stb.) írásakor van szükség.

Változás csak az alábbi hat billentyűn történt:

A billentyűk írásjegyei

<i>Régen:</i>		<i>Most:</i>	<i>A hat új írásjegy:</i>
+	1. billentyű	„ ú	kezdő idézőjel kis hosszú ú betű
% 3	3. billentyű	(3	kezdő zárójel _____
& 4	4. billentyű) 4	végző zárójel _____
§ 7	7. billentyű	ű 7	kis hosszú ű betű _____
Q q	13. billentyű	q í	_____ kis hosszú í betű
; .	43. billentyű	= .	_____ _____

Emellett a 12. és a 44. billentyűt is fölcseréltettem egymással, hogy elhelyezésük ugyanaz legyen, mint az újabb írógépeken. A (kis és nagy) hosszú Ó betűnek a billentyűzet jobb felső sarkában, a 12. billentyűn jobb helye van, mint a 44.-en; a kötőjel viszont, melyet többnyire elválasztáskor, a sorok végén használunk, könnyebben elérhető lent — a vessző és a pont mellett — a 44. billentyűn.

Írógépem billentyűzete most a következő (a billentyűk képétől balra levő számokkal 1-től 44-ig — az áttekinthetőség kedvéért — a billentyűk számát is feltüntetem) [12]:

1	ü	2	2	3	(4)	5	!	6	/	7	ű	8	—	9	:	10	Ö	11	Ü	12	Ó
13	q	14	W	15	E	16	R	17	T	18	Z	19	U	20	I	21	O	22	P	23	Ő		
24	A	25	S	26	D	27	F	28	G	29	H	30	J	31	K	32	L	33	É	34	Á		
35	Y	36	X	37	C	38	V	39	B	40	N	41	M	42	?	43	.	44	ä				

Arra törekedtem, hogy a lehető legkevesebb változtatás árán minél több gyakorlati előnnyel járó megoldást találjak. Főként a következőkre voltam figyelemmel:

1. A hosszú *i*, *ú*, *ű* betű, hogy az írógépek szokásos betűivel kapcsolatban ne okozzon zavart, és könnyű legyen a megtalálásuk, szélső billentyűkön foglaljon helyet. Legkönnyebben a három betű közül a leggyakoribb, az *i* legyen elérhető.

2. Az igen gyakran előforduló hosszú *i* és *ú* betűt a gép alapállásában, váltó használata nélkül lehessen írni. (Ezért kellett áthelyezni az = jelet az 1. billentyűről a 43.-ra, a kis *q* betűt pedig saját billentyűjén alapállásból váltóállásba tenni) [13].

3. A páros írásjelek egymás mellett legyenek: a kezdő és a végző idézőjel az 1—2. billentyűn, a kezdő és a végző zárójel a 3—4. billentyűn.

Megtartottam az egyenlőség = jelet és a kis *ä* betűt. Lehetséges persze, hogy ezek helyett másoknak inkább egyéb jelekre, például a százalék $\%$ jelére és a paragrafus \S jelére lenne szükségük. Ezért az egyenlőségjel és a kis *ä* betűhelyét — ha az előzőekben bemutatott írógép-billentyűzetem szélesebb körű érdeklődést keltene — tetszőleges felhasználásra javasolom. Erre a két helyre akármilyen két jelet föl lehet szereltetni, például: a $\%$ és a \square jelet; a $\%$ és a \sim jelet; a \S és a m^2 jelét; stb. Az is elképzelhető, hogy valaki a 43. és a 44. billentyű felső részébe — ahol írógépemen most az egyenlőség jele és az *ä* betű van — a szögletes [] zárójeleket tétetné. Aki nem nélkülözheti a paragrafus jelet, az *ä* betűre viszont nincs szüksége, az a \S jelet eddigi

helyén, a 7-es számjegy fölött is megtarthatja, s akkor az *ű* nem oda kerül, hanem az *ä* helyére.

Sajnos, a nagy hosszú *Í, Ū, Ű* betűnek nem találtam helyet írógépen, mert úgy gondoltam, hogy a hat leszerelt írásjegyen kívül többet nem különbözhetnek. Így is jelentősen elősegíti munkámat ez az „írógépreform”, hiszen gépírásomból a kis hosszú *í, ú, ű* betűvel meg a záró- és idézőjelekkel kapcsolatos, kényszerű „helyesírási” hibákat teljesen kiküszöbölte. A nagy hosszú *Í, Ū, Ű* betű pedig a gyakorlatban oly ritkán fordul elő, hogy esetenként kézzel is könnyen fölteszszük rájuk (illetőleg a helyettük gépelt nagy rövid *I, U, Ŭ* betűre) a szükséges ékezeteket.

Kíváncsiságból — többféle nyomtatott szövegben — megvizsgáltam az írógépekről hiányzó kis hosszú *í, ú, ű* betű, a nagy hosszú *Í, Ū, Ű* betű, továbbá a kezdő zárójel, a végző zárójel meg a kezdő idézőjel előfordulási arányát. Egy szépirodalmi (regény-) szöveg húsz kis oldalnyi részét [14], egy társadalomtudományi (nyelv-művelő) cikket [15], egy természettudományi ismeretterjesztő cikket [16], a publicisztika köréből pedig a Népszabadság 1965. augusztus 20-i számának két oldalát [17] néztem végig tüzetesen. Az imént felsorolt kilenc írásjegy — ha pontosan számoltam — e szövegekben együttvéve 1004 esetben fordul elő. Ebből az 1004 esetből a három kisbetű részesedése 807 (80,4 százalék), a három írásjelé 180 (17,9 százalék), a három nagybetűé viszont csupán 17 (1,7 százalék). Tehát annak a hat írásjegynek, amelyet írógépemre fölszereltettem, együttes előfordulási száma 987 (98,3 százalék). Ezzel szemben az írógépemről ma is hiányzó nagy hosszú *Í, Ū, Ű* betűvel összesen csak 17 esetben (1,7 százalék!) találkoztam: a nagy *Í*-vel 5-ször, a nagy *Ū*-val 12-szer, a nagy *Ű*-vel pedig egyáltalán nem. A vizsgálat megállapításait a következő táblázat részletezi és összegezi:

	Szép- irodalmi szövegben	Tár- sa- dalom- tudományi szövegben	Termé- szet- tudományi szövegben	Publi- cisztikai szövegben	Együtt	
Kis hosszú <i>í</i>	102	115	89	114	420	} 807
Kis hosszú <i>ú</i>	112	30	40	47	229	
Kis hosszú <i>ű</i>	41	41	30	46	158	
Kezdő (zárójel	12	42	8	9	71	} 180
Végző) zárójel	12	42	11	9	74	
Kezdő „ idézőjel	6	27	2	—	35	
Nagy hosszú <i>Í</i>	—	1	—	4	5	} 17
Nagy hosszú <i>Ū</i>	1	5	1	5	12	
Nagy hosszú <i>Ű</i>	—	—	—	—	—	
	<u>285</u> 1	<u>297</u> 6	<u>180</u> 1	<u>225</u> 9	<u>987</u> 17	
	286	303	181	234	1004	

A megvizsgált, elég változatos anyagú és együttesen sok oldal terjedelmű szövegekben meglepően sok a kis hosszú *í* betű (420), nagyon

gyakori a kis hosszú *ú* (229), sőt a kis hosszú *ű*-ből is 158-at számoltam meg. Érdekes, hogy ugyanezekben a szövegekben — emlékezetem szerint — egyetlenegy kis *q* és nagy *Q* s egyetlenegy kis *w* betűvel sem találkoztam, nagy *W*-vel is csak egyszer (a Népszabadság kis hírei között a külföldi *William* keresztnévvel). Igazán nem ésszerű, hogy amikor az alig használt, idegen *q* és *w* betű minden magyar írógépen ott van, hiányzik írógépeinkről a náluknál sokkal többször szükséges hosszú *i*, *ú*, *ű*. A kis *q*, a nagy *Q* és a kis *w* betű a nagy *Ű* betűnél is ritkább a gyakorlatban [18].

A szövegek vizsgálata arról győzött meg, hogy az írógépekről leszerelt hat írásjegyet általában nyugodtan mellőzhetjük. (Legfőleg különleges szakmai: kereskedelmi, jogi stb. szövegekben van szükség egyikre-másikra.) A megvizsgált nyomtatott szövegekben — úgy emlékszem — egyikük sem fordult elő, csak a pontosvessző, mely gépirásunkban könnyen pótolható a kettősponttal és a vesszővel. Szemléletesen mutatja a táblázat, hogy a kis hosszú *i*, *ú*, *ű* betűre, a kezdő és végző zárójelre meg a kezdő idézőjelre viszont milyen nagy szükség volna minden írógépen. A végző *)* zárójellel felsorolásban is találkoztam: az *a*), *b*), *c*) jelölésben.

A nagy hosszú *Í*, *Ű*, *Ű* részesedési aránya a szövegekben igen kicsi, mégis azt tartom, hogy rájuk is szükség volna az írógépeken. Ritkaságuk ellenére is nagyobb szerepük van írásunkban, mint szerencsésebb betűtársaiknak, a kis *q* és a nagy *Q*, a kis *w* és nagy *W* betűnek, amelyek — bár a szűkebb magyar ábécének nem tagjai — nincsenek kitagadva a magyar gépirásból. A nagy hosszú *Í* és *U* betű mondatok elején (főképp az *Így*, *Úgy* és az *Új* szóban) meg az *Űj*- kezdetű földrajzi nevekben — *Űjfehértó*, *Űjpest*, *Űjszeged*, *Űjvidék*, *Űj-Guinea* stb. — elég gyakori, sőt a csupa nagybetűs címekben, feliratokban a nagy *Í* és *U* betűn kívül az *Ű* sem egészen ritka: *A KÖSZÍVŰ EMBER FIAI*, *A PÁL UTCAI FIÚK*; *HÍREK*, *MŰSOR*; *RÁDIO és TELEVÍZIO ŰJSÁG*, *NÉPSZERŰ TECHNIKA*; *NYÍREGYHÁZA*, *TURKEVE*, *CSEPEL VAS- és FÉMMŰVEK*; stb.

De az írógépen bevezetett változtatás a nagy hosszú *Í*, *Ű*, *Ű* nélkül is több a „félmegoldásnál”. Minthogy általa — kevés módosítással és kis költséggel — a jelenlegi hibák 98—99 százalékban kiküszöbölhetők, szélesebb körű kipróbálásra is ajánlhatom ezt a billentyűzetet.

Nem értek egyet Radó Györggyel, aki egy néhány évvel ezelőtt megjelent cikkében azt írja, hogy a kis hosszú *i*, *ú*, *ű* betűnek a nagy hosszú *Í*, *Ű*, *Ű* nélkül való bevezetése „nem javítana, hanem rontana a mai helyzeten: ma ugyanis — folytatja — az *i*, *ú* és *ű* hiánya folytán hibás »írógép-helyesírás« legalább következetes, s a gépirat olvasója vagy a szedő eleve tudja, hogy *i*, *ú*, *ű* helyett mindenütt *i*, *u*, *ü* fog a szeme elé kerülni; a »félmegoldás« esetén azonban következetlenség, tehát zűrzavar állana be; ugyanazt a szót másképp írónak a mondat elején, mint a belsejében” [19].

Radó azon a véleményen van, hogy a „félmegoldás” helyett hagy-

juk meg inkább a mai állapotot [20]. Nincs igaza, mert ez azt jelentené, hogy például az általam megvizsgált szövegekben 807 kis hosszú *í, ú, ű* betűt és 17 nagy hosszú *Í, Ű* betűt, összesen 824 betűt írnának továbbra is hibásan írógépeink, illetőleg „következtesen” mind a 824 betű helyett a megfelelő rövid magánhangzókat ütnék le. Ez a következtetés tehát meglehetősen sok hibát takar. Úgy gondolom, sokkal többet ér, ha a 807 kisbetűt helyesen írja gépünk, és a kényszerű hibázás csak a 17 nagybetűre szorítkozik. Következtelenség ez? Szerintem úgy is felfoghatjuk a dolgot, hogy itt egy nem 824, hanem csak 17 esetben érvényesülő, más fajta következtetességről van szó, mely abban áll, hogy a nagy *I, U, Ű* betű rövid és hosszú alakját gépírásunkban továbbra sem különböztetjük meg egymástól. De tegyük hozzá sietve: a kényszerű hibáknak kézzel való javítása (a szükséges ékezetek pótlása), ami 824 esetben nagyon fáradságos, s ezért sokak szerint értelmetlen is volna — a megmaradó 17 esetben könnyűszerrel elvégezhető. Ha nem sajnáljuk ezt a kis fáradságot, gépírásunk a magyar helyesírás szabályainak mindenben megfelelő s egyúttal teljesen következtetes is lesz.

Írógépeken az említett néhány változtatást rövid idő alatt megszoktam. Évek óta ezzel a billentyűzettel írok, s előnyeit bebizonyította a gyakorlat. (Itt jegyzem meg, hogy a módosítások csak ideiglenesen lassították gépírásom ütemét: ma alighanem gyorsabban írok gépemmel, mint azelőtt.)

Az ún. reformbillentyűzetre az utóbbi évtizedekben több terv és javaslat készült. 1932-ben Nemessányi Lajos, 1936-ban Mikes Ferenc, 1943-ban Kökény Sándor, 1952-ben Nemes Zoltán készített ilyet [21]. Legutóbb a Magyar Nyelvőr című folyóiratban Barta Gábor [22], Radó György [23] és Kővári József [24] cikke közölt a magyar reformbillentyűzetre vonatkozó javaslatokat.

Barta Gábor azt az elvi javaslatot ismertette, melyet Kökény korábbi tervezete alapján a Magyar Gyorsírók és Gépírók Országos Szövetségének gépíráselméleti szakosztálya készített (a Magyar Szabványügyi Hivatal felkérésére), s amely szerint a billentyűzet bal mezőjében a magánhangzók, jobb mezőjében a mássalhangzók helyezkednének el. Kővári József tervezete a (kis és nagy) hosszú *Í, Ű, Ű* betű pótlásával megtartja az általános (nemzetközi) billentyűzetet. Mindkét tervezetnek hibája, hogy a kezdő és végző zárójelről s a kezdő idézőjelről megfelelkeznek, amellet az első tervezet a kis hosszú *í, ú, ű* betűt váltoállásba helyezi (nagybetű-párjuk ügyét sem oldja meg), Kővári tervezete pedig 46 billentyűt vesz alapul, holott a legtöbb írógép 44 billentyűs.

Radó György a csupa nagybetűs gépírásra való áttérést javasolja, hogy az így fölöslegessé váló kisbetűk helyett minden hiányzó írásjegyet, sőt minden cirillbetűt is föl lehessen szereltetni az írógépekre. (A kezdő idézőjelről így is megfelelkezik.) Javaslatának alapvető hibája, hogy nem veszi figyelembe: a csupa nagybetűs írás folyamatos szövegben rideg és szemrontó — még a legszebb betűtípussal is. Nem véletlen, hogy eddigi írásgyakorlatunk szerint a nagybetűket csak

kiemelésre használjuk (címekben, feliratokban, mondatok és tulajdonnevek élén). Egyébként is helytelen volna a gépirást egészen elszakítani a kézírás és a nyomtatás hagyományos betűformáitól.

A Magyar Nyelvőr szerkesztője szerint is „megérett a helyzet olyan billentyűzet megteremtésére, amely lehetővé teszi a hivatalos helyesírási szabályzat szerinti pontos gépelést” [25].

A Magyar Nyelvőrben az írógépek szokásos billentyűzetének reformjával kapcsolatos vita záró közleményében [26] írja Kökény Sándor: „A billentyűzet tudományos vizsgálata több fronton, különböző országokban, különböző szempontok alapján indult meg. Az ítélet egységes lett: az írógép billentyűzete rossz, mert nem felel meg az egyes nyelvek igényeinek. Még az angol nyelvnek sem, pedig az általános billentyűzetet az angol anyanyelvűek szabták meg 1888-ban, Torontóban. Ezt a billentyűzetet a tizujjas vakírás rendszere teljesen korszerűtlenné tette” [27]. Szerintem mégis kevés a remény, hogy a jelenlegi billentyűzet gyökeres korszerűsítése, az ún. reformbillentyűzet (mely az írógépek billentyűzetének teljes átrendezésével járna) megvalósítható legyen a gyakorlati életben. Ma világszerte az általános (torontói) billentyűzetet használják, nyelvenként kisebb-nagyobb eltéréssel. Ez az általános billentyűzet van a magyar írógépeken is. Nehéz volna a teljes átállás — olyan billentyűzetre, amely nemcsak a hiányzó néhány írásjegyre, hanem a billentyűk elrendezésében a magyar nyelv sajátosságaira is különös tekintettel lenne. A teljes átállás akadályait, nehézségeit Kővári József cikke részletesen felsorolja [28].

Úgy gondolom, a gyökeres korszerűsítés helyett célszerűbb, ha megelégszünk a jelenlegi billentyűzet kisebb módosításával: ez — mint saját írógépem és gépirásom „megreformálása” mutatja — aránylag könnyen megvalósítható. Kővári említett javaslata is ezen az úton halad, sajnálatos azonban, hogy nem számol a legelterjedtebb, 44 billentyűs írógépfajtákkal, s a hosszú *i*, *ú*, *ű*, valamint nagybetű-párjuk fölszerelését csak 46 billentyű esetén tartja megvalósíthatónak.

Legcélszerűbb megoldásnak tehát azt találom, ha megtartjuk a már megszokott általános billentyűzetet, de a régi és az új írógépeken egyaránt elvégezzük a magyar helyesírás szerinti módosításokat.

Szerintem a magyar helyesírás követelte módosításokat a 44 billentyűs írógépekre kell alapítani. Mint láttuk, a jelenlegi kényszerű hibáknak több mint 98 százalékát így is kiküszöbölhetjük gépirásunkból. Az alábbiakban annak tervét mutatom be, hogyan kaphatna helyet 44 billentyűs írógépeinken — egy általános rendezéskor — a kis hosszú *i*, *ú*, *ű* mellett a nagy hosszú *I*, *Ú*, *Ű* betű is.

Írógépem jelenlegi, már bemutatott billentyűzetéből indulok ki. Minthogy három további írásjegynek (a nagy hosszú *I*, *Ú*, *Ű* betűnek) elhelyezésére van szükség, az a kérdés, melyik három megmaradt írásjegyet cserélhetném föl velük. A kis *x* betűt nem nélkülözhetjük az idegen — vagy idegen eredetű — szavak (*lexikon*, *oxigén*, *maximum* stb.) leírásában, a nagy *X* pedig azért fontos, mert mint római

számjegy (tízes) igen gyakori a hónapok, évszázadok, kerületek stb. jelölésében: 1965. X. 1., XIX. század, XV. kerület.

A kis *w* és a nagy *W* betű már meglehetősen ritkán fordul elő: ezek átadhatnák a helyüket két fontosabb írásjegynek. Egyébként is szükség esetén pótolni lehet őket az egyszerű kis *v*, illetőleg nagy *V* betűnek egymás után kétszeri leütésével, mint ahogy a gondolatjelet és a nagykötojelet az egyszerű kötőjelnek két leütésével írjuk. Hasonlóképp a betű megkettőzésével jelöljük írásunkban az egyjegyű hosszú mássalhangzókat (pl. a *hall*, *varr*, *fölött* szóban), és két — bár különböző — betűjeggyel írjuk rövid kétjegyű mássalhangzóinkat (*cs*, *dz*, *gy*, *ly*, *ny*, *sz*, *ty*, *zs*). Így tehát felszabadul a kis *w* meg a nagy *W* betű helye. Minthogy egy harmadik betűhelyet is szabdaddá kell tennünk, úgy gondolom, hogy legkönnyebben az egyenlőség = jelét nélkülözheténk.

Mindezek megfontolásával a hazánkban használatos és ezután használatba kerülő írógépeken a következő billentyűzetet tartanám legcélszerűbbnek:

1	Ű	2	2	3	3	4	4	5	5	6	6	7	7	8	8	9	9	10	Ö	11	Ü	12	Ó
13	Ú	14	Í	15	E	16	R	17	T	18	Z	19	U	20	I	21	O	22	P	23	Ő		
24	A	25	S	26	D	27	F	28	G	29	H	30	J	31	K	32	L	33	É	34	Á		
35	Y	36	X	37	C	38	V	39	B	40	N	41	M	42	?	43	”	44	“				

A 2. és a 7. billentyű felső részét tervezetem szabadon hagyja, hogy az írógépet használó egyének és közületek a saját munkájukhoz még legszükségesebb két írásjegyet tetethessék föl ide. A magam számára ezen a két helyen a kis *ä* és a kis *q* betűt tartanám meg (az utóbbit azért, mert latin szavakban elég gyakran előfordul); sokan talán inkább a paragrafus § jele, a százalék % jele, az egyenlőség = jele stb. közül választanának kettőt. Természetesen akármilyen más is kerülhet erre a két betűhelyre. Kökény Sándor cikke is figyelmeztet rá, hogy „különbözőek az igények szakmánként, egyénenként” [29].

Az általam javasolt billentyűzetnek számos előnye van:

1. A kis hosszú *i*, *ú*, *ü* és a nagy hosszú *Í*, *Ű*, *Ū* betű, a kezdő meg a végző () zárójel, valamint a kezdő „ idézőjel pótlásával lehetővé teszi a magyar helyesírás szerinti pontos és következetes gépelest.

2. Megtartja az általános billentyűzetet kisebb, de olyan módosításokkal, melyeket minden régi írógépen is könnyen és olcsón végre lehet hajtani. (A mai 44 billentyűs írógépeken mindössze kilenc bil-

lentyű képe változik meg: az 1., a 13. és a 14. billentyű képe — ezekre kerül a [kis és nagy] hosszú *Í, Ū, Ű* betű! — egészen megváltozik; a 2., a 3., a 4., a 7., a 43. és a 44. billentyűé csak részben, sőt a 7. billentyűn sem történik változás azoknál, akik itt a § jelet tartják meg.) E kisebb módosításokat bárki aránylag könnyen megtanulhatja, és rövid idő alatt megszokhatja a gépirásban.

3. A magyar ábécé betűjegyei és a számjegyek mind megmaradnak eddigi helyükön. A magyar helyesírás tizenegy főbb írásjele közül is csak egy, az idézőjel kerül más, de előnyösebb helyre.

4. A hosszú *Í, Ū, Ű* betű egy-egy külön billentyűt kap, s azon — a többi betűs billentyűhöz hasonlóan — a betű kis és nagy alakja együtt helyezkedik el.

5. Gépirás közben az új, hosszú *Í, Ū, Ű* betű billentyűjét könnyű lesz megtalálni, mert mind a három a bal felső sarokban és egymás mellett foglal helyet, rövid párjukkal (az *I, U* és *U* betűvel) azonos billentyűsorban. Közülük a leggyakrabban használt *Í* és a gyakoriságban ezt követő *Ū* érhető el legkönnyebben. E két betű (a 13—14. billentyűn) ugyanolyan sorrendben van egymás mellett, mint rövid párjuk (a 19—20. billentyűn).

6. Eddig a magánhangzók közül csak kettő (a kis és nagy *A, E*) volt a billentyűzet bal oldali felében, a többi mind a jobb oldalon foglalt helyet; most arányosabb a magánhangzók elhelyezkedése, mert a (kis és nagy) hosszú *Í, Ū, Ű* betű, sőt a tetszőlegesen a 2. billentyűre szerelhető kis *ä* is a bal oldalra került. (A magánhangzók mindegyike a felső három billentyűsorban található.)

7. A billentyűk elhelyezése egyébként is arányos, mert a két különböző írásjegyű billentyűk nem keverednek az ugyanazon betű két (kis- és nagybetűs) alakját író billentyűkkel: az előbbieket mind az 1—9. és a 42—44. billentyűn foglalnak helyét.

8. A 44 billentyű 88 betűhelyén csak 86 „kötelező” írásjegy van, két betűhelyet tetszőlegesen lehet felhasználni. Így jóformán minden számottevő igény kielégíthető, másrészt pedig senki számára sem lesznek fölösleges írásjegyek a billentyűzeten.

9. Az egymást kiegészítő, mindig vagy többnyire párosan használt írásjelek egymás mellett találhatók: a kezdő és a végző () zárójel a 3—4. billentyűn, a kezdő „ és a végző ” idézőjel pedig a 43—44. billentyűn. A párok tagjai használatuk sorrendjében követik egymást, és mind egyformán a billentyű felső részén (váltóállásban) helyezkednek el.

10. Minthogy az idézőjelet leginkább pont mellett (mondat végi pont után vagy előtt) használjuk, a kezdő és a végző idézőjel az írógépen is a pont mellett — a 43. és a 44. billentyűn — foglal helyet. Itt igen könnyű őket megtalálni.

11. A ritkább, nem 44, hanem 46 billentyűs írógépeken is be lehet vezetni ezt a billentyűzetet. E gépek 45. és 46. billentyűjén négy további írásjegynek van hely: ide a különleges szakmai igényeknek is megfelelő betűket és jeleket lehet felszereltetni.

12. Az általam javasolt billentyűzet kis módosítással a 42 billentyűs írógépeken is megvalósítható, amilyenek például a régi, *Royal* gyártmányú irodai gépek. Ezeknek a legfelső billentyűsorban nem tizenkét, hanem csak tíz billentyűjük van: tulajdonképp az általam 1. és 12. számmal jelölt billentyűjük (tervezetemben a hosszú *Ű* és *Ó* billentyűje) hiányzik. A 44 billentyűs gépek írásjegyei közül nincs meg rajtuk az egyenlőség = jele, az összeadás + jele, továbbá a hosszú *ó*, *ő* nagybetű-párja. Tervezetem segítségével a 42 billentyűs gépeken pótolni lehet a hiányzó nagy *Ó*, *Ő* betűt, a kis hosszú *í*, *ú*, *ű* betűt (csak az utóbbiak nagybetű-párját nem!), továbbá a kezdő és végző () zárójelet meg a kezdő „ idézőjelet. Emellett egy üres betűhely is marad valamely, még szükséges írásjegy elhelyezésére, a 7-es számjegy fölött. A kis hosszú *ű* a billentyűzet bal felső sarkában, a 2-es számjegy billentyűjén, váltóállásban kaphat helyet, a kis *ó* meg a nagy *Ó* betű pedig egymás mellett, a kis hosszú *ú* és *í* billentyűjének felső részén. (Ezek a gépek az *ó* betű jelenleg is „félbillentyűn” van, és csak váltó használatával írható le.)

Javaslataimban nyilvánvalóan tükröződik, hogy ezek egy első sorban nyelvi és irodalmi érdeklődésű tanár javaslatai, mégis úgy gondolom: a sok-sok egyéb munkaterületen dolgozók igényeit is kielégítheti az általam ajánlott írógép-billentyűzet.

Meggyőződésem, hogy írógépeink korszerű billentyűzetének kialakításában a legnagyobb súllyal helyesírásunk szempontjait kell figyelembe venni. Gondoskodjanak róla az illetékes szervek, hogy minél előbb és minden írógéppel a magyar helyesírás szabályai szerint írhattunk!

J E G Y Z E T E K :

- [1] Lőrincze Lajos példája.
- [2] Édes anyanyelvünk. Az általános iskolák II. osztályának magyar nyelvtan—helyesírás könyve. Tankönyvkiadó, 1963.
- [3] A magyar helyesírás szabályai. Tizedik kiadás. 40—54. pont.
- [4] Mautner József: Az írógép billentyűzete és az Akadémia helyesírási szabályai I. (Nyr. 1962: 111.)
- [5] Benkő Loránd: Technikai tudnivalók folyóiratunk munkatársai számára. (Magyar Nyelv. 1959: 161—162.)
- [6] Magyartanítás. 1964: 192.
- [7] Vö. Kökény Sándor: Az írógép billentyűzete és helyesírásunk. (Magyar Nyelvőr. 1963: 22.)
- [8] Vö. A magyar helyesírás szabályai. (Az írásjelek című fejezet.)
- [9] Magyartanítás i. h.
- [10] Hasonlóképp, de fordított sorrendű eljárással írhatunk a vesszővel hiányjelet (főül tett vesszőt), pl. Arany János ismert versének, A fülemilének következő mondatában: „Ha a Pál kéménye füstöl, Péter attól *mindjár'* tüsszköl...”
- [11] Más írógépeken ennek helyén a □ jel van.
- [12] A billentyűkön (31 billentyűn) levő nagybetűs jelzés azt jelenti, hogy alapállásban a jelölt betű közönséges, kis alakját, váltó használatával pedig ennek nagybetű-párját írja a gép; tehát például a *H* jelű billentyű közönségesen a kis *h* betűt, váltóval pedig a ritkábban előforduló nagy *H* betűt üti. A többi (13) billentyűn két különböző írásjegy van: alapállásban az

alsót, váltóval a felsőt írhatjuk. Célszerű, hogy a gyakrabban használt írásjegyek a billentyű alsó betűhelyén foglaljanak helyet, mert így váltó használatával tudjuk leütni őket. Itt jegyzem meg, hogy a 8. billentyű felső részén az aláhúzás jelét ne tévesszük össze a 44. billentyű alsó részén levő, hozzá eléggé hasonló kötőjellel.

- [13] Más kisbetű is van az írógépeken váltóállásban: az *ä*. Erre a betűre idegen (német, finn) szavak írásában gyakran van szükség, azért tartottam meg. Hasonlóképp váltóállásba került a kis hosszú *ü*, mert alapállásban sehol sem találtam neki helyet. — (Megjegyzendő, hogy írásunkban a hosszú *ü* jóval ritkább, mint a hosszú *i* és *ú* betű; kezdődni például — az összetétel vagy képzés útján alakult származékokat nem számítva — mindössze két szavunk kezdődik hosszú *ü*-vel: az *úr* főnév és az *üz* ige.)
- [14] Németh László: *Egető Eszter*. Harmadik kiadás. Magvető Könyvkiadó, 1960. (Az I. kötet eleje, az 5. oldal kezdetétől a 25. oldal közepéig.)
- [15] Károly Sándor: *A mint* kötőszó előtti vessző kérdéséhez. (Magyar Nyelvőr. 1962: 290—295.)
- [16] Somogyvári Lajos: Új hazai iparág: a farostlemezgyártás. (Az Élet és Tudomány tudományos kalendárium 1962. Gondolat Kiadó. 41—44. o.)
- [17] Az 1. oldalon ünnepi vezércikk, a 10. oldalon kisebb hírek, időjárásjelentés, keretes hirdetés.
- [18] A nagy hosszú *Ű* használatára a Népszabadság említett számának más helyein láttam is példát, de csak csupa nagybetűs címekben: *JÁRMŰ* (14. o., az apróhirdetések közt), *MŰSOROK* (15. o.). Valószínű, hogy a szűkebb magyar ábécé valamennyi nagybetűje közül a hosszú *Ű* betű a legritkább.
- [19] Radó György: Az írógép billentyűzete és helyesírásunk I. (Magyar Nyelvőr. 1962: 360.)
- [20] Radó uo.
- [21] L. Kökény Sándor i. m. 25. o.
- [22] Barta Gábor: Az írógép billentyűzete és az Akadémia helyesírási szabályai II. (Nyr. 1962: 112—115.)
- [23] Radó i. m. (Nyr. 1962: 360—363.)
- [24] Kővári József: Az írógép billentyűzete és helyesírásunk II. (Nyr. 1962: 363—366.)
- [25] A szerkesztőségnek Radó és Kővári vitacikkéhez fűzött megjegyzéséből. (1962: 360.)
- [26] Kökény i. m. (Nyr. 1963: 21—30.)
- [27] I. m. 24. o.
- [28] I. m. 364. o.
- [29] I. m. 28. o.